

А. А. СТАНКЕВИЧ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

СІНТАКСІЧНЫЯ СРОДКІ СЛОЎНАЙ ВОБРАЗНАСЦІ І ВЫЯЎЛЕНЧАЙ ВЫРАЗНАСЦІ Ў ПАРЭМІЯХ

Народныя прыказкі і прымаўкі з’яўляюцца неад’емным элементам нашага паўсядзённага жыцця. Гэта мудры дарадчык, які ў вобразнай, дасціпнай і лаканічнай форме дае ацэнку многім жыццёвым падзеям і здарэнням, вучыць нас памяркоўнасці, разважлівасці, шчырасці і сумленнасці, прапануе выйсце з самых складаных сітуацый, дэкларуе высокія маральна-этычныя каштоўнасці. Бадай што не знойдзецца ў нашым жыцці такіх абставін, да якіх нельга было б прыстасаваць мудрыя думкі і меркаванні, выказаныя народам у крылатых выслоўях.

Як слухна заўважае У. С. Калеснік, “прыказка закранае слухача, здзіўляе яго незвычайнай змястоўнасцю, згушчанасцю думкі пры сцісласці слоў, трапнасцю выяўлення сутнаскага ў прадмеце, лагічнай сувязі ў адносінах, чагосьці таёмнага ў пачуццях. Нацыянальная прыказка – скарбонка духоўнай сілы народа, яго здольнасці арыентавацца ў складаным супярэчлівым і многа дзе неспазнаным свеце” [1, с. 10]. “Прыказка вызначаецца завершанасцю і лаканічнасцю формы, яскравай метафарычнасцю, рытмічнасцю мовы, разнастайнасцю сродкаў мастацкай выразнасці. Прыказкі з іх здольнасцю абагульняць жыццёвы вопыт, суадносяцца з многімі з’явамі рэчаіснасці – гэта, па сутнасці, маленькія прытчы”, – адзначае В. П. Рагойша [2, с. 282-283]. “Прыказкавае слова ёмкае, пывучае і асацыятыўна раскошнае”, – выразна і лаканічна канстатуе М. А. Янкоўскі [3, с. 157].

Мастацка-вобразная форма адлюстравання аб’ектыўнай рэчаіснасці ў парэміях прадугледжвае выкарыстанне разнастайных моўных спосабаў стварэння выяўленчай выразнасці. Даволі прыкметнае месца ў сістэме слоўна-вобразных сродкаў парэмій займаюць сінтаксічныя сродкі.

Адным са спосабаў структурна-сэнсавай арганізацыі прыказкавага выказвання, лагічнага выдзялення і актуалізацыі семантыкі асобных слоў у парэміях з’яўляецца іх лексічны паўтор. Паводле размяшчэння ў парэмійным выказванні і формы лексічны паўтор можа быць кантактным: *Ой, дружба, дружба, цяжкая твая*

служба [ПП-1, с. 382]; У галаве **шуміць-шуміць**, а ў кішэні **ціха-ціха** [Янк., с. 342]; **Чакалі, чакалі**, ды і чаканкі паелі [Янк., с. 271] або дыстантным: **Лёгкі** здабытак – **лёгкі** пражытак [Янк., с. 86]; **Не ўгасці мяне піўцом, а ўгасці слаўцом** [ПП-1, с. 391], поўным: **Нялюбыя госці – нялюбыя пірагі** [ПП-1, с. 400]; **Любіш быць** узяхам, **любі быць і аддахам** [Янк., с. 333] або частковым: **Не міл госць, не міл і гасцінец** [ПП-1, с. 397]; **Пісаў пісака – і сам не прачытае, небарака** [Янк., с. 282].

Даволі часта ў прыказках і прымаўках сустракаецца паліптон – паўтор аднаго і таго ж слова ў розных формах [4, с. 261], які садзейнічае наданню парэміянаму выказванню дадатковых сэнсавых адценняў. Так, дзеяслоўны паліптон, як кантактны, так і дыстантны, узмацняе значэнне названых дзеянняў, падкрэсліваючы іх характар, дынаміку, інтэнсіўнасць або ступень праяўлення: **Любіш узяць, любі і аддаць** [Янк., с. 333]; **Дружыць дружы, ды камень за пазухай не дзяржы** [ПП-1, с. 386]; **Гасцяваць бы гасцяваў, да хлеба з сабою не браў** [ПП-1, с. 397]; **Не лічы кветачкі вясною, а палічы ягадкі восенню** [ПП-1, с. 76]; **Тады сена касі, як косіцца** [ПП-1, с. 132]. Павышае выразнасць выказвання парны дзеяслоўны паліптон: **Сілаю адняць аднімеш, а даць не дасі** [ПП-1, с. 392].

Субстантыўны паліптон лагічна выдзяляе, падкрэслівае суб'ект дзеяння: **Злодзей злодзея не выдасць** [Янк., с. 332]; **Крумкач крумкачу вока не выдзеўбе** [ТСП, с. 140]; **Госць гасцю не рад, а хазяін абаім** [ПП-1, с. 402] або яго аб'ект: **Ягадка да ягадкі – і поўны збан** [ПП-1, с. 71]; **Каласок да каласка – і снапоў сцірта** [ПП-1, с. 136]; **Снапочак к снапочку, дык цэлая копка** [ПП-1, с. 136] ці адцягненую з'яву: **Час на час не ўдаецца** [ПП-1, с. 88]; **Змяна змяне пагоду падае** [ПП-1, с. 86]; **Гадзінка на гадзінку не выпадае** [ПП-1, с. 90]. У парным субстантыўным паліптоне ўзмацняецца сэнс выказвання ў выніку супастаўлення некалькіх назваў адной паняццёвай сферы: **Гадзіна гадзіне, год году – розь** [ПП-1, с. 89]. У асобных выпадках у парэміях спалучаюцца дзеяслоўны і субстантыўны паліптон, што, несумненна, павышае экспрэсіўны патэнцыял выслоўя: **Гара з гарою не сыйдзеца, а чалавек з чалавекам зыйдзеца** [ПП-1, с. 383]; **Хто зямлі дае, таму і зямля дае** [ПП-1, с. 122].

Прыметнікавы паліптон акцэнтуюе ўвагу на адметнай якасці, уласцівасці або асаблівасці прадмета, якая яго характарызуе ў пэўных адносінах: **У дурной птушкі дурныя песні** [Янк., с. 284]; **Мазаць чужым салам на чужой скуры** [Янк., с. 324]; **Не дорага піва, а дорага дзіва** [ПП-1, с. 391]; **Дурному дурное на ўме** [БФ: 305].

Выкарыстоўваюцца ў народных афарызмах такія фігуры паўтору, як шматзлучнікасць і шматпрыназоўнікавасць. Шматзлучнікавасць, звязаная з ужываннем аднаго і таго ж злучніка перад кожным аднародным членам сказа, садзейнічае іх выдзяленню, падкрэслівае ролю ў сказе і ў той жа час стварае адзінства пералічэння, тым самым узмацняючы выразнасць выказвання. Часцей за ўсё паўтараецца злучальны злучнік *і*: *Яго там і печкі, і лаўкі* [Янк., с. 74]; *І холадна, і голадна, і хаты свае няма* [Янк., с. 216]; *І замуж не выйшла, і ў дзеўках не засталася* [ПП-2, 18]; *Зямелька – матка наша: і корміць, і поіць, і адзяваець* [ПП-1, с. 392]; *І кот не мыўся, і госьць з'явіўся* [ТСП, с. 229]; сустракаюцца таксама размеркавальныя злучнікі або (альбо): *Альбо дожджык, альбо снег, альбо будзе, альбо не* [ТСП, с. 71]; *ці*: *Сад пасадзіць нікому і няпозна, і нярана: ці старому, ці маладому* [Янк., с. 131]. Даволі часта пры пералічэнні аднародных членаў сказа ў правербіяльных выразах ўжываецца часціца *не* (ні): *Ні дома, ні замужам* [ПП-2, 17]; *Ні ў горадзе парука, ні ў дарозе таварыш, ні ў дзярэўні сусед* [ПП-1, с. 387]; *Ні з'есці, ні спіць, ні хораша схадзіць* [Янк., с. 36]; *Ні сыты, ні галодзен, ні стары, ні малодзен* [ПП-2, 227]; *Ні шавец, ні кравец, ні каваль, ні стругаль, а проста гаварыльшчык* [Янк., с. 281].

Шматпрыназоўнікавасць засноўваецца на паўтарэнні аднолькавых прыназоўнікаў перад аднароднымі членамі сказа: *Без сонейка свету не быць, без мілага нельга жыць* [ПП-2, 7]; *Ні ў горадзе парука, ні ў дарозе таварыш, ні ў дзярэўні сусед* [ПП-1, с. 387]; *Хто з кім, хто з каторай, а я са сваёю Хадорай* [Янк., с. 73]; *Аб камень ступіш, аб камень і наострыш* [Янк., с. 179].

Адзінкамі пералічэння ў адзначаных парэміях з'яўляюцца назвы дзеючых асоб або рэалій, іх дзеянні, стан, прыкметы, акалічнасці. Структурна-семантычная роля шматзлучнікавасці і шматпрыназоўнікавасці ў складзе парэмій залежыць ад граматычнай прыналежнасці злучаемых членаў сказа. Звязаныя паміж сабою аднародныя выказнікі перадаюць працягласць або запаволенасць дзеяння, а таксама яго сілу, інтэнсіўнасць, разнастайнасць. Аб'яднаныя аднародныя дзейнікі або дапаўненні паказваюць разнастайнасць з'яў рэчаіснасці, ствараюць адзінства іх пералічэння, што садзейнічае структурнай цэласнасці выказвання. Аднародныя азначэнні, аб'яднаныя адным і тым жа злучнікам, падкрэсліваюць змену характарыстыкі або стану аб'екта. Адвербіяльнае афармленне аднародных членаў сказа вылучае на першы план акалічнасны дэтэрмінант у выказванні.

Адметнай уласцівасцю сінтаксічнай структуры правербіяльных

выразаў з'яўляецца выкарыстанне ў іх элементаў паралелізму, калі характарызуюцца розныя дзеянні, паводзіны, стан, праводзіцца знешняе або ўнутранае супастаўленне пэўных асоб паміж сабою або з разнастайнымі з'явамі жывой ці нежывой прыроды. Так, вобразная характарыстыка асобы можа выражацца праз супастаўленне яе з рэаліямі жывёльнага або расліннага свету: *Кукушка – не птушка, нявеста – не дачушка* [ПП-2, 95]; *Не вер каню ў дарозе, а жонцы ў двары* [ПП-2, 72]; *Як у полі асіна – так і сіраціна: яе вецер гне і мачаха б'е* [ПП-2, 102], пэўнымі фізічнымі з'явамі: *Гаспадар стары, а жонка маладая – то агонь і вада* [Янк., с. 116]. У прыказках змест розных змен у жыцці чалавека раскрываецца праз супастаўленне з іншымі падзеямі: *Як хатку будавала, дык дзетак гадавала; як дзеткі падраслі, дык і хатку растраслі* [ПП-1, с.120]; *Ішоў дарогаю, ды ў яму ўпаў, кахаў прыгожую, а плыгаўку ўзяў* [Янк., с. 27].

Даволі распаўсюджаным у правербіальных выказах з'яўляецца прыём паралельнага апісання розных асоб па іх пэўнай адметнай прыкмеце, тыповай акалічнасці або характэрнага аб'екта дзеяння, звыклых паводзін ці паўсядзённага стану: *Гаспадыню па градах відаць, а пастуха па голасе чуваць* [ПП-1, с. 144]; *Без сякеры не плотнік, без лапаты не агароднік* [ПП-1, с. 149]; *Ганчар у чарапках есці варыць, а шавец у атопках ходзіць* [ПП-1, с. 158]; *Кравец за іголку, баба за калатоўку* [ПП-1, с. 160]; *Кажан кравец без ботаў ходзіць, а ў каваля сякеры няма* [ПП-1, с. 161]; *Дудар – не гаспадар, стралец – не жылец, рыбак – і той па вушы абгніець* [ПП-1, с. 162]. Такі характар апісання звязаны з намёкам, стварае вобразную характарыстыку асобы і вызначаецца гумарыстычным або іранічным эфектам.

У многіх народных выслоўях выкарыстоўваецца эліпсіс – пропуск асобных слоў, лёгка ўзнаўляльных па сэнсе з кантэксту, які надае маўленню экспрэсію, дынамізм і напружанасць. Найчасцей у эліптычных канструкцыях прапускаецца выказнік, які прысутнічае ў адной з частак выказвання: *Вяселле славіцца песнямі, хаўтуры – плачам* [Янк., с. 184]; *Вясна красна цвятамі, а восень пладамі* [ПП-1, с. 77].

Эліптычныя сказы набываюць розныя сэнсавыя адценні ў залежнасці ад семантыкі элімінаванага члена сказа [5, с. 365]. У парэміях сустракаюцца канструкцыі з эліпсісам дзеясловаў руху, перамяшчэння ў прасторы: *Пакроў пакрыў зямлю лістком, ваду – лядком* [Янк., с. 92]; фізічнага ўздзеяння: *Конь прывязаны повадам, а госць – полуднем* [Янк., с. 165]; гандлёвых адносін: *Калі год сухі, купляй пчолку, а калі мокры – кароўку* [ПП-1, с. 84]; маўлення: *Вясну*

хваляць за дажджы, а лета – за снапы [ПП-1, с. 85]. Элімінуюцца таксама лексічныя адзінкі, якія называюць эмацыйны стан: *Пастух рад лету, а пчала – цвету* [ПП-1, с. 84]; якасці, уласцівасці: *Красна восень снапкамі, а зіма ўмалотам* [ПП-1, с. 88]; *Вясна багата цвятамі, а лета – снапамі* [ПП-1, с. 77]; *Красен красавік цяплом, а жнівень дабром* [ПП-1, с. 79].

Пропуск асобных лексем, сэнс якіх лёгка ўзнаўляецца з кантэксту, актывізуе думку адрасата, прыцягвае яго ўвагу, прымушае “дэшыфраваць” выказванне, разважаць над выказаным зместам.

У ліку сінтаксічных сродкаў стварэння выяўленчай выразнасці неабходна адзначыць даволі распаўсюджаны ў парэміях так званы “люстраны” паўтор – перакрываваны паўтор слоў у сказе. У навуковай літаратуры вызначаецца некалькі відаў “люстранога” паўтору – *антыметабала* ‘перакрываваны паўтор адных і тых жа слоў, што суправаджаецца зменай іх сінтаксічных функцый і супрацьпастаўленнем паняццяў або з’яў рэчаіснасці’ [5, с. 45], *хіязм* ‘адваротнае, сіметрычнае размяшчэнне слоў у кожнай з дзвюх частак выказвання’ [4, с. 279] і *эпанодас* ‘паўтор слоў у сказе ў адваротным парадку, ускладнены плеаназмам’ [6, с. 246-247]. Некаторыя аўтары лічаць антыметабалу і эпанодас разнавіднасцю хіязму.

Перакрываваны паўтор ў парэміях выкарыстоўваецца з мэтай выяўлення адрознення з’яў, названых перастаўленымі словамі ў працэсе парэміянага разважання: *Дурніцы не чарніцы, а чарніцы не дурніцы* [Янк., с. 186]; *Усе вумныя – лысыя, ды не ўсе лысыя – вумныя* [Янк., с. 238]; *Не месца галавы шукае, а галава месца* [Янк., с. 195]; *Не ідзе жолаб да каня, а конь ідзе да жолаба* [Янк., с. 195]; *Не адзенне чалавека, а чалавек адзенне харашыць* [Янк., с. 176]; паказвае арганічную сувязь пэўных фактаў: *Чорт без балота, а балота без чорта не бывае* [Янк., с. 240]; *Як жонка падобна да мужыка, так і мужык на жонку* [Янк., с. 49]; важнасць узаемных адносін: *Як баба да дзеда, так дзед да бабы* [Янк., с. 74]; *Як ты мне, так я табе* [Янк., с. 74]; адсутнасць адрознення паміж супастаўляемымі з’явамі: *Усё адно: круць-верць ці верць-круць* [Янк., с. 201]; *Хоць галава аб пень, хоць пень аб галаву, то ўсё галава баліць* [Янк., с. 202]; паслядоўнасць і заканамернасць пэўных падзей: *Гады ідуць – не ждуць: зіма, лета – і год, лета, зіма – і год* [Янк., с. 227]; прычынна-выніковыя сувязі паміж з’явамі: *Быў бы ум, то будзе рубль; не будзе рубля, як не будзе ума* [Янк., с. 232].

Арыгінальная форма падобных парэмій, іх унутраны падтэкст, разлічаны на здагадку адрасата, спрыяе лепшаму разуменню і запамінанню народнай афарыстыкі.

Такім чынам, у сістэме слоўна-вобразных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца ў народных прыказках і прымаўках, належнае месца займаюць сінтаксічныя сродкі выразнасці, якія садзейнічаюць структурна-сэнсавай арганізацыі прыказкавага выказвання, лагічнаму выдзяленню і актуалізацыі значэння асобных слоў, наданню выслоўю дадатковых семантычных і эмацыянальна-ацэнных адценняў, што ў цэлым павышае выяўленча-выразны патэнцыял парэміянага дыскусу.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Калеснік, У. С. Руплівец у матачніках роднага слова / Прыказкі і прымаўкі ў дзвюх кнігах, кн. 2. Рэд. А. С. Фядосік. – Мінск: “Навука і тэхніка”, 1976. – С. 3-14.

2 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – Мінск: “Выш. школа”, 1978. – 320 с.

3 Янкоўскі, М. Я. Паэтыка беларускіх прыказак / М. А. Янкоўскі. – Мінск: “Выш. школа”, 1971. – 160 с.

4 Хазагеров, Т. Г. Общая риторика: Курс лекций; Словарь риторических приёмов / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширяева / Отв. ред. Е. Н. Ширяев. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 320 с.

5 Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты [Электронный ресурс] / под ред. А. П. Сковородникова. – 3-е изд., стереотип. – М.: ФЛИНТА, 2011. – 480 с.

6 Клюев, Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): Учебное пособие для вузов / Е. В. Клюев – М.: “Изд.-во ПРИОР”, 1999. – 272 с.

А. У. СУЗЬКО

(г. Мазыр, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

БЕЛАРУСЬ XVIII СТАГОДДЗЯ Ў РАМАНЕ Л. РУБЛЕЎСКАЙ “АВАНТУРЫ ПРАНЦІША ВЫРВІЧА, ШКАЛЯРА І ШПЕГА”

Цыкл твораў Л. Рублеўскай пра прыгоды Пранціша Вырвіча стаў адным з найбольш значных дасягненняў сучаснай айчынай літаратуры ў папулярызацыі беларускай гісторыі і культуры. Выкарыстоўваючы не вельмі пашыраны ў нацыянальным мастацтве слова сюжэт прыгодніцкага рамана, пісьменніца змагла ў яго лёгкай,